

Pròleg a

***Formentera. Estudi
de Geografia
Humana***

Territoris (2000), 3:
315-320

Pròleg

a

Formentera. Estudi de Geografia Humana

JOAN VILÀ VALENTÍ (1985): *Formentera. Estudi de Geografia Humana*. És la versió al català, feta pel professor eivissenc Bernat Joan i Marí, del treball que sota el títol de «Formentera. Estudio de Geografia Humana», es va publicar el 1950 a Madrid, a la revista *Estudios Geográficos* i que es reproduceix en aquest volum. Editat pel Patronat Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Formentera, sent-ne batlle el senyor Víctor Tur i Ferrer, amb motiu del 750è aniversari de la conquesta d'Eivissa i Formentera: 1235-1985. Eivissa, imp. Ibosim, 70 pàg. + 9 figs. + IX làm. Veg. pàg. 7-11.

* * *

Aquest petit llibre reflecteix una Formentera ja, en bona part, desapareguda. En efecte, és resultat d'unes observacions, unes dades i unes recerques que es refereixen i que foren efectuades durant els anys 1947 i 1948. El treball fou redactat l'any següent, durant 1949, i publicat el 1950. Des de llavors han transcorregut, implacables, tres decennis i mig, prop de quatre.

Un bon nombre de lectors, fins i tot essent formenterers, ja gairebé no podran recordar-la; d'altres, nascuts posteriorment, ni tan sols l'han coneguda. És, en tot cas, una Formentera llunyana o una Formentera simplement evocada, potser reviscuda, a través dels records i de les paraules dels altres.

Però no es tracta tan sols del transcurs dels anys. Potser podrien semblar pocs anys, posem-ne trenta-cinc, si la vida hagués mantingut el seu to monòton i tradicional a través dels decennis i àdhuc dels segles, com ha succeït sovint a les terres mediterrànies, com ha esdevingut en aquesta mateixa illa.

No és pas aquest el cas de Formentera de la segona meitat del nostre segle. A mitjan del decenni següent al del present estudi, a mitjan de la sisena dècada de l'actual centúria, començarà una nova evolució, social i econòmica, que es farà encara més viva i radical pocs anys després. Precipitadament ens allunyem de les característiques formentereres dels anys quaranta, molt més ràpidament del que podríem sospitar pel sol transcurs dels anys. Ja no es tracta sols, subjectivament, d'una Formentera llunyana o mai directament coneguda. És que es tracta, objectivament i en gran part, d'una altra Formentera.

Per accentuar encara més el punyent contrast, cal dir que la Formentera dels anys quaranta presentava unes característiques menys evolucionades del que podríem esperar. Era una Formentera estancada, arcaïtzant. En realitat, la Guerra Civil Espanyola (1936-39), i la segona Guerra Mundial després (1939-45) havien fet retrocedir la nostra illa a una situació que, en certs aspectes, podria recordar-nos força dècades abans. Fins i tot, en circumstàncies pitjors, ja que en aquells moments, l'emigració formenterera, de la qual haurem de parlar bastant a les pàgines que segueixen, era ben escassa.

En efecte, la Guerra Civil especialment havia trencat nombroses relacions econòmiques i havia dislocat uns marcs socials, que es recompongueren amb dificultats a partir del començament del decenni, d'una manera força rígida i artificiosa. Durant uns anys, queda el record d'aquella maltempsada en alguns elements juxtaposats a l'illa, sense relació profunda: resta d'una base d'hidros i d'un campament de presoners, un destacament militar.

La segona Guerra Mundial encara contribuï a tancar més els horitzons. Formentera, amb una població absoluta i relativa ben notable —més de 3.000 habitants, uns 40 habitants per km²— queda gairebé reclosa en si mateixa, abandonada a les seves pròpies possibilitats. Sols Eivissa, l'illa propera i especialment la Vila, podien constituir, llavors, un destí de certes relacions i de determinats productes; un centre social i un mercat, diríem, encara que ben migrats en aquells moments.

Aquesta característica fa encara més vius els contrastos que apareixen entre la Formentera actual, diguem la del novè decenni, i la que en aquesta obra és presentada, la dels anys propers a mitjan de segle. Entre les dues, com és ben sabut, ha actuat un conjunt de fets renovadors i revulsius, que solem sintetitzar massa esquemàticament en la paraula «turisme», un mot ara omnipresent i que, en canvi, inútilment cercarem a les pàgines que segueixen. Al·ludim, ja ho sabeu, a uns fets profundament trasbalsadors —que han capgirat un bon nombre de supòsits i d'estructures socials i econòmiques— i que s'han esdevingut amb una especial força renovadora ràpidament, precipitadament, a penes una vintena d'anys, entre 1955 i 1975, de manera aproximada.

Heus ací com un fet històric, ben aliè al mateix estudi, ha donat al nostre llibret un inesperat valor. En el que tingui de veritable i objectiu, en el que puguin tenir d'encertades les seves exposicions i interpretacions, rau tota la seva possible gràcia. D'aquesta manera, tenint en compte el futur immediat al moment considerat —que és el nostre present—, aquesta obreta es converteix en una pedra de toc, en una possible i significativa comparança. Recordem que les pàgines que segueixen no sols evocuen una Formentera una mica llunyana, sinó una Formentera diferent, en certs aspectes radicalment diferent. Ja ho hem dit abans: una altra Formentera.

M'han de perdonar que aquest pròleg adquireixi ara un cert to personal. Personal i, forçosament, una mica nostàlgic. Des del punt de vista propi, no es tracta pas en va d'un dels meus primers treballs de recerca geogràfica, acabada la llicenciatura universitària. Una tasca, i doncs, realitzada amb aquesta especial i vibrant il·lusió de la plena joventut. Precisament per aquells anys treballava també al Pirineu català, fent estudis sobre la transhumància del bestiar oví (treballs publicats l'any 1950 i després, de nou, al meu llibre *El món rural a Catalunya*, Barcelona, ed. Curial, 1973; capítol 6). Quin contrast entre l'elevada, irregular i humida muntanya pirinenca, amb les seves altes i fresques pastures d'estiu, i la deprimida i resseca illeta de Formentera, a ras de la mar, en plena Mediterrània! De l'anàlisi atenta de cada cas, de les comparances que sorgien gairebé espontànies —la geografia s'ha nodrit sovint sortosament d'un mètode comparatiu— en vaig treure, llavors i en el futur, profitoses ensenyances.

He de confessar també que, en les dites circumstàncies, vaig començar a aprendre a estimar i a valorar les terres i l'esforç dels homes que considerava i analitzava. I no vull pas amagar que he sentit i sento un amor profund, tendre i fort, al mateix temps, per aquesta illa, per cada racó d'aquesta illa. Els formenterers em deixaran ésser també, després de tants anys d'estimar Formentera, una mica formenterer?

Per això m'alegrà ben intensament saber que hom volia publicar de nou el meu article, traduït a la nostra llengua. Us en dono la citació exacta: «Formentera. Estudio de

Geografía Humana». *Estudios Geográficos*», vol. XI (1950), Madrid, Instituto de Geografía Elcano, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pàg. 389-442, 9 fig., 4 làm. fora text.

Però, al mateix temps, m'entrà una preocupació. Era l'angúnia dels nombrosos aspectes deficitaris del treball fet i publicat. Per una banda, la geografia ha avançat força durant aquests quinquennis, els mètodes de treball s'han afinat, els enfocaments són, en bona part, uns altres, la mateixa terminologia s'ha fet més rica i diversa; tot ha anat adquirint un nou caire i un nou rigor. Alguns paràgrafs no els hauria pas admès ara del tot, com a professor, en un treball d'un estudiant actual i està ben clar que bastants aspectes poden ésser indiscutiblement aprofundits i completats.

D'altra banda, en nombroses facetes en relació amb la geografia física i la geografia humana, s'ha avançat força en el coneixement de les Pitiüses, en general, i de la mateixa illa de Formentera, en concret. Ens referim a estudis tan diversos com poden ésser la geologia, la meteorologia i climatologia, la botànica, l'arqueologia, la història o l'antropologia social i cultural. Calia tenir tot això en compte?

Vaig decidir, malgrat tot, no modificar-ho. Si haguéssim recorregut a noves fonts i nous mètodes, hauríem corregut el risc d'haver de renovar una part del pla de treball i d'exposició, de fer referències a fets posteriors i fins i tot potser de falsejar l'ambient objectiu i subjectiu en el qual l'obra fou realitzada. Amb tots els seus defectes, aquest estudi reflecteix amb exactitud la il·lusió i els esforços d'un novell investigador davant un tema apassionant, en unes circumstàncies i en uns moments objectius ben concrets. Reflecteix també el context científic d'aquella època, ben limitat, amb escasses relacions amb l'estranger, llevant la recepció de la forta influència francesa, però al mateix temps, amb renovades prometes per a la nostra disciplina. Els que hi treballàvem teníem la sensació que sota la direcció dels nostres mestres —i em plau recordar, en aquest sentit, els professors Pierre Deffontaines, Lluís Solé i Sabarís i Salvador Llobet— estàvem començant a fer, un xic seriosament, geografia. Fet que, en bona part, s'ha confirmat, ja que en els anys futurs hi va haver al nostre país un fort desenvolupament de la ciència geogràfica.

Però el que ens féu decidir especialment a no introduir-hi canvis fou el perill de desdibuixar l'ambient que presentàvem i la visió que donàvem d'aquella Formentera, que no havia arribat encara a mitjan de segle. Corríem el risc d'enterbolir el que probablement té més interès, com hem dit abans, al nostre estudi. Al cap i a la fi es manté el que considerem fonamental, és a dir, la presentació de la Formentera d'aquells moments, amb les característiques que poden ésser més colpidores per a un geògraf: certs trets naturals, socials i econòmics; les relacions ecològiques i d'aprofitament de recursos dels homes respecte al medi ambient; la colonització i la creació i evolució d'un paisatge humà.

Les revisions i els complements procedents d'altres disciplines, ja esmentades, haurien motivat també modificacions i complements ben profunds i llargs en alguns casos, que no semblava pas adient fer ara i que no contradeien pas, d'una manera fonamental, les conclusions aconseguides.

Potser un dia —més d'una vegada ho he pensat i no pas tan sols per tranquil·litzar-me a mi mateix— incorporarem totes les noves troballes, estudiarem totes les dades dels darrers decennis i ens encararem amb l'estudi de l'actual Formentera. Caldrà tenir constantment en compte, és clar, el contrast de la Formentera de mitjan de segle amb la Formentera present, diguem la de 1990 o 1995. Per començar, ja gairebé en tinc el títol, que seria aproximadament així: «Formentera. Quaranta anys després».

Per tots els motius exposats, ens hem reduït a modificar certs errors de la publicació inicial, a voltes purament formals, i a introduir uns pocs complements que aclareixin alguns aspectes dels tractats, sempre a partir de les notes preses durant les observacions i els treballs de camp realitzats durant aquells anys. Hem completat la part gràfica amb la reproducció d'un parell de mapes antics i amb alguns gravats i fotos que poden tenir interès per evocar la Formentera diguem-ne tradicional, l'altra Formentera.

Em sembla que ja he dit tot el que calia. Sols em resta agrair —i comprendran fàcilment com ho faig de tot cor— l'oportunitat que amb tanta delicadesa i afecte els amics formenterers m'han ofert de veure de nou publicades les pàgines que segueixen. Voldria concretar-ho en el Patronat Municipal de Cultura de l'Ajuntament de Formentera, i en les persones d'en Vicent Serra i Ferrer i de n'Antoni Tur i Ferrer. Voldria així mateix expressar la meva gratitud a l'alcalde Víctor Tur i Ferrer, per les seves emotives paraules introductòries. Agraïx també ben sincerament al professor Bernat Joan i Marí la seva acurada traducció d'un text que no és pas exempt d'algunes dificultats, que ell sempre ha solucionat amb tot encert.

Els gràfics han estat dibuixats de nou per n'Antoni Torres i Ferrer i en Josep M. Ràbella; a tots dos i especialment al segon, professor del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, el meu agraïment. Els clixés dels mapes antics han estat facilitats per don Joan Tur de Montis, que precisament ara acaba d'efectuar la publicació d'un recull excel·lent de cartografia històrica de les Pitiüses; em plau regraciar-ho. No deix pas de recordar els amics formenterers que llavors m'ajudaren, un cert nombre dels quals —i que sigui per molts anys— resten encara, venturosament, entre nosaltres.

Sant Francesc de Formentera
Agost 1984, trenta-cinc anys després

Joan Vilà Valentí,
catedràtic de Geografia
de la Universitat de Barcelona,
vicepresident de la Unió Geogràfica Internacional